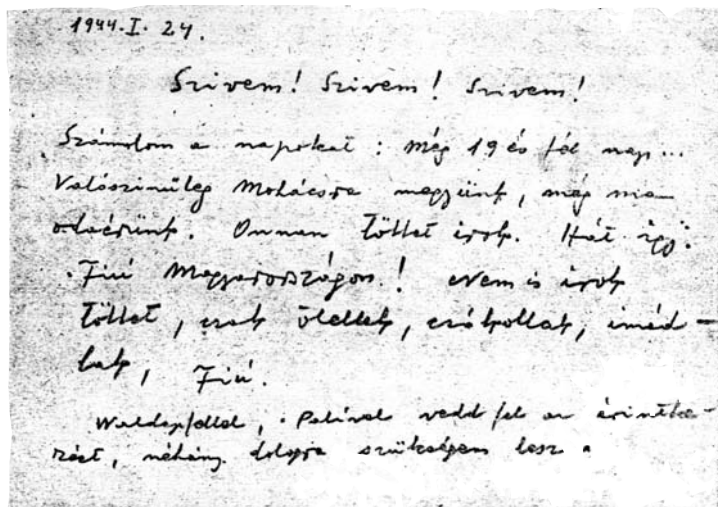

frontvonalnál? Ahol még az új esztendőt is köszönthették, ki reménnyel, ki lemondással. 1944 januárjában mégis megérkezett, ha nem is haza, csak a hazájába, ahol Mohácson, karanténban tartották még őket egy hónapig. Érkezése előtt írta ezt a lapot, 1944. január 24-én:

Zelk Zoltán 1944. február közepén érkezett meg Budapestre. Kis időre mintha helyreállt volna életének megszokott rendje, első verse (KÉT ÉV UTÁN) a visszatérés boldogságáról szól. Radnóti Miklós javaslatára a Cserépfalvi Kiadó azt tervezi, hogy kiadja válogatott verseit, Szerb Antal előszavával, mesekönyvét már előbb Trencsényi Waldapfel Imre állította össze. Meglátogatják barátai, Radnóti, Frankl Sándor, a könyvkötő. Vas Istvánnal, Kálnokyval a Centrálban találkozik, Illyéssel a Múzeum kávéházban.

Március 19-én a németek megszállják az országot. És hamarosan megérkezik a SAS-behívó, ami azonnali bevonulást jelent – harmadszor is. Két hónap sem jutott a két-éves pokoljárás után.

Tatár György

TÁJÉKP – CSATA KÖZBEN

Részletek

Több mint egy év alatt nagyon összebarátkoztam tanulmányi vezetőmmel, Smuállal. Kamaszkorában alijázott (vándorolt be) Strasbourgból, valami keveset tud is németül. Lea, a felesége bennszülött izraeli. Öt gyermekük van. Smuél, aki egyébként egy jesiva igazgatója, a nemrég elhunyt francia zsidó filozófus, Emmanuel Levinas Talmud-értelmezéseiről tart izgalmas órákat, a francia szöveget mindig kiegészítve annak – fény-

másolatokon kiosztott – talmudi háttérével. Lassan megszokom, hogy – mint sokaknak – Levinasnak is van egy olyan arca, amit Franciaországban árnyék fed. Ezek az órákon természetesen gyakran jön szóba Franz Rosenzweig is, Levinas egyik mestere, az utolsó nagy német-zsidó gondolkodó, akinek művei az izraeli akadémiai élet elsöprő többsége számára – eredeti nyelvükön – immár megközelíthetetlenek. Egyik vitánk után Smuél félrevont, és megkérdezett, volna-e kedvem vele és a fiával hármásban olvasni (ő a tradicionális zsidó fordulatot használta: hármásban tanulni) Rosenzweiget. Az én feladatom főleg abban állna, hogy az általuk olvasott héber szöveg – ezúttal – német háttérét magyarázzam. A várható bábeli nyelvzavartól való szorongásaimat leküzdve, ráálltam.

Smuél fia, Ynon az úgynevezett *heszdér jesivát* választotta, azaz teljes katonaideje nem három, hanem öt évet vesz igénybe, melyet félévenként váltogatva tölt le hol a hadseregnél, hol egy jesivában (egyetemi szintű Talmud-akadémia). Otthonról nézve nehéz elképzelni: fél év harctéri szolgálat Dél-Libanonban, majd fél év – egyedül a középkori egyetemekhez hasonlítható – valószínűtlenül intenzív Talmud-stúdium egy bentlakásos jesivában, Jeruzsálemtől keletre, megszállt területen. Később jártam a jesivájában is: növényekkel dúsan beültetett, szikladombok közé ékel, fehér terméskövekből emelt egész kis város, falakkal és természetes akadályokkal körülvéve. Maga az iskolaépület belülről olyan, mint bármely nyugati egyetem, elképesztően felszerelt számítógéptermekekkel és könyvtárral. Viszonylag modern szemléletű ortodoxok számára létesült, ha gyorsan kell párhuzamos helyeket keresniük, Talmud-CD-ket csúsztatnak a gépekbe, és beindítják a kereső programokat.

Hónapokon át folyt a közös tanulás hármásban, s ha Smuél „hiányzott”, a lakásunkba helyeztük át a székhelyünket. Itt az egyetlen nehézség az volt, hogy Ynon, akivel egyre jobban összebarátkoztunk, nem csupán nem ehetett nálunk semmiből, de az étkezésletünket sem használhatta. Ha előre tudtam, hogy elszabadul a hadseregtől és feljön, leszaladtam vásárolni valami biztosan kósért meg eldobható papírtányért és evőeszközöket. Mindenre kiterjedő tudásvágya elegáns és kiegyensúlyozott harmóniában állt a „Tóra igájának” korlátjaival. Miután az imaidő elérkezteivel megállapította, hogy a szobánkban merre eshet kelet, és teljes koncentrációval imádkozott, ami közben én megpróbáltam tovább összeolvasni Rosenzweig angol, francia, német és héber szövegét, visszaült mellém, és az iránt érdeklődött, mennyire tartalmaz a keresztény Újszövetség zsidó elemeket. Mikor kiderült, hogy még sosem olvasott Újszövetséget, különös jelenetre került sor. Leemeltem a polcra a Károli-fordítást, felcseppentem a kánonba, és hevenyészve fordítani kezdtem neki héberre. Gondolom, ha a hegeli világszemlélet (nem Napóleon) véletlenül éppen a szobánkban lovagolt volna keresztül, nehezen fojtotta volna el kaján mosolyát, hallván, amint valaki egy apostoli levelet fordít „vissza” – a magyar közvetítésével – héberre egy ortodox jesivanövendék számára. Ynon elkerekedett szemmel hallgatta, hogy Jakab levele szerint Ábrahám nem „hitből” igazult meg Isten előtt, mint Pálnál, hanem „cselekedetből”, s hogy „cselekedetekből lett teljessé a hit”, aminek fordítása során persze én „a Törvény cselekedete” kifejezést használtam, hogy a visszahebraizálásnak értelme legyen.

Ennek az egyre melegebb barátságunknak a megkoronázásaképpen Smuél egy napon felvetette, hogy meghívna mindnyájunkat, Lizát, engem és kettőnk gyerekeit maguk-

hoz *sábeszra*, vagyis – én legalábbis így fogtam fel – péntek esti ünnepi vacsorára. Kicsit bizonytalanságba ejtett, mikor felhívta a figyelmemet rá, hogy jó lenne, ha négy óra körül már odaérnénk, hogy ne autózzunk bele a szombatba. Aztán elhessentettem az értetlenségemet: nyilván csak megszokásból beszél, hiszen éjjel, visszafelé nem tehetek mást, mint hogy autózom. Különben is, első kézből tudják, hogy nem élünk a Törvény szerint. Mikor pontosan körülírta a telefonban, hogy merre laknak, őszintén szólva elkaptott a félsz. Efratba kellett eljutnom, vagy húsz-huszonöt kilométernyire Jeruzsálemtől keletre, a Gus Ecijon nevű nagy kiterjedésű telepre. Megszállt területen jártam már persze ennél sokkal mélyebben is, a csoportommal egyszer elvittek Tekoára (idevaló volt Ámosz próféta), de akkor páncélozott buszt béreltünk. Meghökkenő volt, milyen könnyedséggel mozgatta a tankba való hajtómű a páncéltól és a golyóálló üvegektől váratlanul csekély belső terűvé vált óriási autóbust. De hogy saját autón, családostul vágjak neki az ismeretlen útnak egy műszaki állapotában megbízhatatlan járművön? Mikor odaért a magyarázatban, hogy arra ügyeljek, ne kanyarodjak véletlenül a betlehemi elágazásra, mert akkor belefuthatok a – szintén nem teljesen veszélytelen – Palesztin Autonómia területére, megpróbáltam rábeszélni, hogy inkább jöjjön elém. Először nem értette, miért, hiszen ők mindennap megjárják ezt az utat, és arról győzködött, hogy nem lehet eltévedni. Aztán egyszer csak kapcsolt, és kaján hangon azt mondta:

– Nézd, ha mégis úgy alakulna, hogy váratlanul egy menekülttábor kellős közepén fékezel, miközben minden irányból lőnek rád, akkor tudni fogod, hogy valamit elteszteltél. De attól sose tarts, hogy nem fogod észrevenni.

A szóban forgó Gus Ecijon – valójában számos kisváros alkotta telepek egész rendszere – sajátos része az úgynevezett megszállt területeknek. Már az állam megalakulása előtt is tömegével voltak itt zsidó falvak és kibucok, a lakosság túlnyomó többsége zsidó volt. Az állam kikiáltását követő Függetlenségi Háborúban elkeseredett harcokban próbálták meg itt feltartóztatni a jordán hadsereget és szövetségeseit, valamint a környező arab falvak gerilláit, de a védelem végül összeomlott. A gyerekeket és a nőket már korábban kimenekítették a gyűrűből, a legtöbb védő ott pusztult. A lényegében zsidó városkák alkotta övezet így vált Jordániává, ahol a legutolsó zsidó épület is földig rombolták. Sajátos módon az ENSZ sohasem bombázta Jordániát határozatokkal, melyek szerint idegen területet tart megszállva: a világszervezet szerint ugyanis itt palesztin államnak kellene létesülnie. Az innen elszármazottak tizenkilenc éven át távcsővel kémlelték mindazt, ami otthonukból megmaradt: az egyre hatalmasabbra növő – általuk ültetett – fákat. Aztán az 1967-es Hatnapos Háborúban Izrael visszafoglalta a Gus Ecijont, s a harcokban szép számmal vettek részt az egykor innen kimenekített – immár katonakorú – gyerekek. Lázás lelkesedéssel építették újjá városaikát, vették birtokukba a kibucok a földjeiket, s a nyomukban érkező ortodoxok felépítették imaházait és jesiváikat. Végül elkészültek az egykori csaták elmaradhatatlan múzeumai is. Még a baloldali izraeli közvéleményben is többé-kevésbé teljes, hallgatóságos egyetértés uralkodik afelől, hogy a Gus Ecijon Izrael területe, és nem megszállt terület: nincs ok a palesztinoknak való visszaadására.

Jeruzsálemet a város legdélkeletibb pontján, Gilónál hagytuk el, s azon az úton haladunk, melyet Saron tábornok minisztersége idején építettek. Az út úgy lett megtervezve, hogy közvetlen összeköttetést létesítsen az ebben az irányban fekvő, 1967-ben elfoglalt területek telepeivel anélkül, hogy a könnyen és bármikor veszélyessé váló arab falvakat és városokat érintené. Ezt a tervet maradéktalanul megvalósítandó, ki-

sebb hegyek egész sorába kellett alagutat vájni, mert a hegyeket sűrűn lakják. Egyik követi a másikat, mintha Svájcban járnánk.

Mint Izraelben – az autópályákat leszámítva – mindenütt, időről időre az ember útszűkülethez ér: táblák figyelmeztetnek jó előre, majd sakktableszerűen elhelyezett bentöntömbökhöz érünk, amik egészen lelassult kanyargásra kényszerítik a kocsit. Az út két oldalán békésen cigarettázó katonák téblábolnak sisakban és golyóálló mellényben, egészen közel hajolnak az autó üvegéhez, benéznek, odavetnek valami tréfás megjegyzést, vagy csupán intenek, hogy haladj tovább. De a hátuk mögött felállított őrbódét betonlemezek és felhalmozott homokzsákok védik, az ilyen átmenőpontokon gyakori a terrortámadás. Ez utóbbival függ össze az a tanács, amit még „kezdő” koromban kaptam Izraelben, s ami így hangzott: soha, semmilyen körülmények közt ne vegyél fel stoppost, mert nem tudhatod, nem arab-e, és nincs-e nála fegyver. Akkor se vedd fel, ha izraeli katona, noha az utak mindig tele vannak szabadságra stoppoló katonákkal, és gyakorlatilag minden izraeli felveszi őket, hiszen ő is így igyekezett nemrég még haza vagy vissza a laktanyába. De te nem vagy izraeli, és nem biztos, hogy rájössz, ha az egyenruha nem valódi, hanem valamelyik „military shop”-ban vásárolták. A veszély persze kölcsönös: feszültebb időkben a rádióban és a televízióban tanácsolják el a katonákat az autóstoptól. Hazafelé tartó fiatalok meglehetősen gyakran tűnnek el nyomtalanul, s évekkal később száll ki a rendőrség a foglyul ejtett terroristát kísérve, hogy az megmutassa, hol rejtőznek a katonák földi maradványai. S végül a legnyomasztóbb tanács: ha azt látod, hogy az út szélén elromlott vagy összetört kocsit vesztegel, mellette akár sebesültekkel, ne állj meg segíteni. Hajts tovább, perceken belül úgyszemélyesen szembetalálkozol egy járőr-kocsival, nekik szólj. Ne próbálj eligazodni a rendszámon, bármilyen jól ismered is már az izraeli és a megszállt területek rendszámait. Azt is lehet venni vagy szerezni. Mindezt persze csak azért, mert nem vagy izraeli. Ők jobban tudják, mit lehet megkockáztatni, és mit nem. Meglepetések persze őket is érhetik: nemrégiben egy gyanútlan fiatal beszállt egy lestopolt kocsiba, mert látta, hogy kaftános-pajeszos ultraortodoxok ülnek benne. Röviddel később kalapácsokkal támadtak rá, de súlyos sérülésével sikerült kiugrania a robogó autóból. Pár hétre rá az izraeli rohamrendőrség rajtaütött a megszállt területek egyik iszlám egyetemén. Az épületben nagy tömegben találtak raktáron izraeli rendőri és katonai egyenruhákat, valamint felhalmozva ultraortodox viseletet, álszakállal és álpajesszal. Nagyobb buszállomások közelében azóta gyakran látni fegyveres katonákat és civileket, akik a szabadságos katonák számára állítják le a kocsikat, igazoltatják a benn ülőket, beültetik a stopposokat, és felírják a rendszámot.

Egyik nap egy véletlenül Kelet-Jeruzsálembe tévedt asszony autójába szálltak be hárman erőszakkal egy piros lámpánál. A háromgyerekes nőnek már a város nyugati felében sikerült fényezőjével jeleket adnia, mire rendőr-kocsik eredtek a nyomukba, és üldözni kezdték. A feldühödött terroristák – a város határának átlépésekor – agyonlőtték a nőt, és a holttestet kihajították a kocsiból. A hosszú hajszától kimerült rendőrök megkönnyebbülten álltak meg: vége a tüzelési tilalomnak. Páncéltörő rakétát lőttek a menekülő kocsiba. Ezek – a világsajtóba többnyire be nem kerülő, de mindennapos – történetek eredményezik aztán, hogy feszültebb időkben valamelyik szabadságos katona például tüzet nyit a szerinte gyanúsán viselkedő tejeskocsira, amelyet egy arab vezet.

Egyébként éppen Smuéléktől sikerült megérdeklődnöm, mi is az a kis szürke fémkorong a mikrobuszuk tetején, amit elég gyakran látok személyautók motorházán vagy

csomagtartóján is. A készüléket – csekély összeg ellenében – mindenkinek felszerelik, magyarázták, aki megszállt területen él. Ha baj van, beszélned sem kell rajta, elég, ha mikrofonra emlékeztető végződését a műszerfalra a kezedbe veszed, és megnyomsz rajta egy gombot. Az Izrael fölött mozdulatlanul álló műhold azonnal értesíti a legközelebbi katonai egységeket, ki nyomta meg és hol. Nyomban megkeresnek. Smuél felesége, Lea meséli kacagva, hogy egy alkalommal a legkisebb gyerekeit vitte a kisbuszra, amikor kipukkadt az egyik kerék. Nem volt elég ereje ahhoz, hogy leszerelje. Sokáig várta, hátha arra jár egy telepes kocsi, de nem jött senki. Messziről figyelve az arab falvakat, fokozatosan ideges lett, ebben a családban senki nem jár fegyverrel. Végül megnyomta a szóban forgó gombot. Kisvártatva fülsiketítő zúgással megérkezett egy helikopter, s a fejük fölött lebegve hangosbeszélőn lekiáltottak belőle, hogy mi a probléma. A zajtól csak mutogatni tudta. Erre a helikopter leszállt, a katonák kicserélték a sérült kereket, majd bosszankodva elrepültek.

A telepek felé vezető utat arab kocsik is használják. Nem csak a rendszámról lehet őket felismerni. A legjellegzetesebb kép: irdatlan méretű, régi évjáratú Mercedes, legalább háromszor annyi emberrel teletömve, mint ahányan beleférnek. A betlehem-i elágazástól kezdve nem látni őket többé, magányosan száguldnak a varázslatos hegyi tájban. Szelíd halmoknak álcázott mogorva sziklák egyre dúsabb növényzettel. A Holt-tenger felé vezető úttól eltérően errefelé nem sivatagosodik a táj, hanem mind derűsebben csábító, és mind otthonosabb. Az ember nehezen küzd le a kísértést, hogy megálljon, kiszálljon s csak úgy ráérősen és védtelenül álldogáljon a kis fügeligetek között, az útpárból itt maradt hatalmas, vörös sziklakoloncok árnyékában. De a vidék mosolyába szorongás is vegyül, tovább kerülgetjük a hegyeket. Jobbról és balról táblák jelzik Gus Ecijon városkáit, aztán végre két egymást követő bal kanyar után felátul előttünk Efrat.

A hegyoldalt végig álomszerűen szép, fehéren virító családi házak borítják, köztük az utcácskákat színes kövezet fedi. A belső forgalom csekély, a sokat sejtető körforgalmú tér valami közlekedési gyakorlatra berendezett makett benyomását kelti. Smuélék imponáló méretű emeletes házban laknak, melyből az egész család boldogan élénk özőnlik. A derűs és kiegyensúlyozott, sokgyermekes, vallásos család melegsége szétárad az utcán. Ezen a felhőn lebegünk be a házukba, de közben észreveszem, hogy valamit vizslatnak és nem értenek. A jelek később egyre szaporodnak. Már korábban, Jeruzsálemben volt egy érthetetlen telefonbeszélgetésünk. Smuél megkérdezett:

– Mennyi idősek a gyerekeitek?

Megmondtam. Mire ő:

– Szóval lehetnek egy szobában?

Azon tűnődtem, melyikünk nem érti a másikat az én nyelvi nehézségeim miatt.

– Hát, voltak már egy szobában – próbáltam viccelődni.

Nevetés. Most meg a fiaink jelentik, hogy az őket a házon végigvezető fiú, Chaggaj az egyik szobára azt mondta nekik: ez a tiétek. A fiam szerint talán azért, mert a szobában áll egy számítógép. Rajtam ugyan átsuhant, hogy sábeszkor nem lehet bekapcsolni, de aztán vállat vontam, és nem szóltam. Biztosan félreértés.

Kora este az összes gyerek körbevezet bennünket a településen, megmutatnak minden imaházat, jesivát, iskolát, a különösen gazdagra tervezett villákat, valamint a városka legváratlanabb pontjain található, körbekerített, parányi szőlőskerteket. Ezek a környező falvak arab lakóiéi, magyarázzák. Mikor visszatértünk ide, ez mind az övék maradt. A város megvennie tőlük, de a PFSZ megöli azt, aki zsidónak ad el földet. Így

hát sóhajtozva bejárnak ide megművelni. Elég jó velük a viszony. A közvetlen közelben nincs ellenséges falu. A távolabbiakkal már bizonyára nem ez a helyzet. Mikor az ő kisbuszukon tartunk Herodion felé, s áthajtunk az egyik arab falu főutcáján és a házaik előtt rezzentelenül ülő férfiak közt, Ynon halkán odaszól franciául az apjának: hajts kicsit gyorsabban, ez a lassúság provokálja őket!

A közeli imaházban tartott istentisztelet után visszatérve a szombat esti lakoma minden várakozásomat felülmúlta. Megszámlálhatatlan fogást ettünk, és énekeltünk végig, ima közben is folyton mosolyog mindenki. Közben lassan elfáradunk, nekem pedig mind nyomasztóbban hiányzik a dohányzás.

– Kérdezd meg tőlük, nincs-e kedvük megint sétálni – javasolja Liza.

Megkérdem.

– Inkább holnap – válaszolják. – Mi ilyenkor tanulni szoktunk. Az utóbbi időben leginkább Majmonidészt. De ha neked inkább van kedved máshoz, olvashatunk akár Nietzsche-t is.

Zavarban vagyok, nem értem a helyzetet. Késő van, és úgy látszik, folyton félreértjük egymást. Nyilván a kimerültségemtől. Szeretnék valami tréfával állni fel az asztaltól, de héberül nem tudom azt mondani, hogy például „mi most a távozás hímes mezejére lépnénk”. Kínomban olyanokat próbálok mondani, hogy „eltávoznánk”. Valamit ők sem értenek, három nyelven sugdolóznak. Mi a negyediken. Közben egymást bámuljuk, és mosolygunk. Végül, úgy látom, náluk születik meg a döntés, és Smuél egész családja képviselőjében megszólal:

– Attól tartok – kezdi óvatosan –, hogy egy, a különböző kultúrák közti félreértés egy sajátos esetével állunk szemben. Ti hogyan értettétek ezt a mai meghívást?

– *Erev sábeszra* – válaszolok. – Péntek esti vacsorára.

– Értem – mondja –, sejtettem – miközben egész családja dülöngélni kezd a nevetéstől. – Már amikor kiszálltatok a kocsiból, akkor sem értettük, hol vannak a holmijaitok, de aztán azt gondoltuk, valamiért csak később akarjátok behozni a pizsamákat, törülközőket meg mindent. Mi ugyanis *sábeszra* hívtunk meg benneteket, az pedig – akárhogy vesszük is – péntek estétől szombat estig tart. Természetesen szabadon döntetek el, mit szeretnétek. De mi azt szeretnénk, ha holnap estig lennétek a vendégeink. Mindennel el tudunk látni benneteket, itt tudtok maradni.

Megfeszülten gondolkodom, milyen kritériumok alapján döntsek. Aztán meglelem a megoldást.

– Nagyon köszönjük. Mi most kísétálunk Lizával a ház elé, én elszívok egy cigarettát, és kint megbeszéljük a dolgot.

A hátsó gondolatom egészen egyszerű volt. Ha beleegyeznek abba, hogy *sábesz*kor egy ortodox kisvárostól körülvéve, a házuk kapujában dohányozzak, akkor nincs okunk rá, hogy megbántuk őket, és hazamenjünk. Hihetetlen örömmel egyeznek bele, kikísérnek, még azt is megvárják, amíg rágyújtok. Kettesben maradva Lizával, hosszú percekig át idézzük fel – a nevetéstől könnyek között –, hány és hány alkalom mellett mentünk el mindannyian vállvonogatva, amikor kiderülhetett volna, mit és hogyan értünk kölcsönösen félre. Később odabent már mindannyian együtt soroljuk az értetlenségek fontosabb csomópontjait, a gyerekek különösen élvezik. Mikor végül fölvetjük, hogy Liza fiának le is kellene mondania egy holnapi programját, nem minden habozás nélkül, de felajánlják, menjen le az alagsorba telefonálni. A barátságunk ez a gesztusa szíven ütött: a barátság még házon belül is erősebbnek bizonyult a szombatnál.

Amikor kerek egy évvel később Ynon nálam vendégeskedett Pesten, számomra beláthatatlan tömegű problémát kellett rögtönözve megoldanom, étkezési nehézségein kezdve a közlekedéstől való szombati tartózkodásáig.

- Ugye, nagyon idegesítelek? – kérdezte egyszer. Rámosolyogtam.
- A ti barátságotok erősebb volt a szombatnál, az enyém legyen a szövetségese.

Ra'ananán egy reggel kipillantottam a teraszon át a ház parkolójára, és szomorúan láttam, hogy a Fiesta hátsó kerekét elhagyta a lélek, a kocsi a tengelyén áll. Feltettem a helyére a kétségbeejtő állapotban levő pótkereket, és a szomszéd biztatásával, miszerint ha tíz percen belül elérem a gumiszerelőt, megúszom a vállalkozást, nekiindultam. A legrövidebb utat választottam a város ipari övezete felé. Ilyen – viszonylag elkülönülő – övezete itt minden városnak van, erre találhatók egy helyen a legkülönbözőbb szereldék, műhelyek, a legnagyobb autós bevásárlóközpontok. Már a várost határoló sugárúton hajtottam, amikor a pótkerek szívet rázó dörrenéssel valósággal felrobbant. Tanácstalanul ülve maradtam a napon gyorsan hevülő zöld vasdobozban.

Pár hónappal korábban már történt velem valami hasonló. Akkor a gázpedál szakadt be a lábam alatt éjszaka, a szomszéd városban. Ott kellett hagynom a kocsit az út szélén, és taxival mentünk tovább a vendégségbe, ahová tartottunk. Valami dúsgazdag építési vállalkozó milliókat érő villájába voltunk hivatalosak. Az éjszaka folyamán elpanaszoltam vendéglátónknak, mi történt. Megbeszélte velem egy másnap reggeli randevút a kocsim mellett. Mikor a szakadó esőben másnap taxival odaértem, a tásztóan zöld roncs mellett már ott állt egy akkora Cadillac, hogy eltakarta a mögötte álló földszintes házat. Milliomosom kiszállt mahagóni műszerfalú limuzinjából, nekivetkőzött, és a szünet nélkül zuhogó esőben egy órán keresztül szerelte elmélyülten a filléreket érő roncsot. Alkatrész híján végül is egy, a csomagtartójából elővarázsolt horgászsi-nórral helyettesítette a gázpedál és a porlasztó közti kapcsolatot.

- Honnan értesz te ilyesmihez? – kérdeztem.

Miközben a fejét szárítgatta, felnevetett.

– Én még az állam előtt érkeztem ide. Éveken át abból éltem, hogy a Negevben roncs traktorok darabjaiból raktam össze használhatókat. Később ugyanezt csináltam tanokkal. Na gyere, hazakísérlek, nehogy útközben megint történjen valami.

Lépésben hazakísért, egész úton mögöttem jött. Mikor lefordultam a házunk parkolója felé, a dudájával búcsúzott. Soha többé nem találkoztunk.

Ezúttal azonban kerék és vendéglátó híján sejtelmem sem volt, mihez fogjak. Mit csinálna most a helyemben egy izraeli? – töprengtem. Azt tudom, hogy mit mondana: *jihje be-széder* (rendbe jön). Azt már valóban megfigyeltem, hogy Izraelben mindenféle arccal találkozik az ember, csak határozatlannal nem. Távol tőlem, a legbelső sávban olykor elszárguldott egy-egy autó a pálmák mellett, de az út egyébként kihalt volt. Határozott, izraeli mozdulatokkal törölgettem izzadó homlokomat, de éreztem, hogy ez a határozottság foszladozóban van.

Nem tudom, mennyi idő telhetett el. Egyszer csak, mikor a visszapillantó tükörre esett a tekintetem, azt láttam, hogy egy lenyűgözően ócska, óriási Volvo állt be mögém a buszmegállóba. Mozdulatlanul állt, senki nem szállt ki belőle. Egy idő múlva értetlenül kihajoltam az ablakon, és hátrafordultam. A Volvo vezetőülés felőli ablakán ekkor kinyúlt egy kéz, és ellentmondást nem tűrő határozottsággal magához intett. Kiszálltam, és hátramentem. A kocsiiban ott ült Osztap Bender, a nagy kombinátor. Barnára sült, hatalmas termetű, tagbaszakadt férfi. Mikor mellé értem, pillantást sem ve-

tett rám, a kocsimat méregette, és egy gyufaszálat rágcscsált. Hosszas hallgatás után, ami közben én félszegen várakoztam, a gyufaszál mellől vetette oda a kérdést, de továbbra se nézett rám.

– Miért nem teszed fel a pótkereket?

– Mert nincs – válaszoltam.

Újabb hallgatás következett. A furcsa az volt, hogy egy pillanatig sem éreztem, hogy ráérne. Szüntelenül siető ember benyomását keltette, csak számomra átláthatatlan volt, mikor miben siet. Most éppen mérlegelt valamit. Hirtelen kiszállt, elindult az autóm felé, és közben hátravetette:

– Te adsz nekem ötven sékelt, elintézzük, és visszahozlak.

Közben már neki is látott leszerelni az ellapult kereket.

– Sok – mondtam határozottságot színélve, de éreztem, hogy nemigen van választásom.

– Nem sok – mormogta percekkel később, miközben mindkét sérült kereket bedobta a Volvo hátsó ülésére.

Beültem mellé, mindenféle zöldséges- és gyümölcsösládák közé. Most nézett rám először, miközben indított. – Honnan vagy? – Megmondtam. Olybá tűnt, mint aki az ország nevét már hallotta, de hogy merre van, az nem érdekli. – És mióta vagy az országban? – Itt meglegeltem, hogy mindig ő kérdez, és visszakérdeztem. – Te ki vagy?

– *Ani number one ba-arec* (én vagyok a number one Izrael földjén) – válaszolta, a külföldi kedvéért angol szavakat is használva. – Líbiából jöttem.

És ettől a pillanattól fogva – későbbi elválásunk pillanatáig – olyan valószínűtlen és ellenállhatatlan szózuhatagot árasztott rám, hogy már csupán azokban a ritka és röpké szünetekben volt alkalmam feleszmélni, amikor éppen valami gyors kérdést intézett hozzám. Beszédének áradatát hol érttem, hol nem. Időről időre az volt a benyomásom, hogy versben beszél, kihallottam belőle a rímeket. Fogalmam nincs, mennyi volt az idézet abban, amit mondott, néha mintha egész prófétai bekezdések rémlettek volna elő bibliai áradású szavai közül. Háborúról és békéről, árulásról és megbocsátásról, bűnről, szentségről és hitszegésről volt szó. Beszédének tajtékzó hullámai minduntalan összecaptak a fejem felett. Mindeközben mintha egy töredékes önéletrajz foszlányai is fölremltek volna. Nem minden büszkeség nélkül adta a tudtomra, hogy soha nem járt semmiféle iskolába, olyan, amilyennek született. Miután nyilvánvalóan egy bolonddal hozott össze a sors, próbáltam felmérni az esélyeimet. Hirtelen áttért prózára:

– Te mit csinálsz? – kérdezte.

Valamikor Jeruzsálem ultraortodox haszidjaival ennél a kérdésnél szoktak volt a beszélgetések elakadni. Nem értették, mikor azt mondtam, hogy filozófiával foglalkozom, és az érdeklődés is nyomban eltűnt az arcukról. A líbiai azonban – nagy meglepetésemre – a vállamra tette hatalmas kezét, és félreérthetetlenül vigasztaló hangon megérdeklődte tőlem, mi az, hogy filozófia. Mindmáig büszke vagyok rá, hogy három héber tőmondatban összefoglaltam neki azt, amivel Majmonidész egy életen át vesződött.

– És mondd, ebbe a politika is beletartozik? – döböntett meg kérdésével, amiből kiderült, hogy megértette. – Mert akkor kollégák vagyunk – ölelt magához, és a vállamat lapogatta. Újból kifeszítette fölém roppant monológjának ívét. A verses részekre most már nem nagyon ügyeltem, feladtam megértésük reményét, de a prózából világosan kihallottam, hogy a kormányt korholja. Nem a szó modern értelmében politizált, Rabin és Peresz neve bibliai-apokaliptikus képek közé ékelődött a száján.

– Mit jelent az, hogy területet békéért? – tette fel szónokiasan a kérdést. – Hiszen az Ígéret Földje nem más, mint Isten Ország! Békét pedig egyedül ő ad az ő fenséges magasságából. Kivel akarnak ezek csereberélni? Isten földjének területéből akarnak adni Isten békéjéért? Hiszen ennek semmi értelme! Hogy lehet alkudozni valamiről, ami nem is a miénk? Megmondatott: „Mert enyém a föld, és ti csak vendégek vagytok rajta!”

– Azt akarod mondani, hogy Rabinék árulók? – kérdeztem.

– Nem, de ostobák. Nem értik, miről szól ez a történet – válaszolta. Közben megérkeztünk a gumiszerelő műhelye elé. Megállította a kocsit, és hirtelen lángoló szemmel, egész terjedelmében felém fordult:

– Tudod-e te, mi az a Második Szentély?

– Tudom – válaszoltam.

– Az lesz itt – fakad ki keserűen izzó szenvedéllyel. – Leég a Szentély, beomlik a Szentek Szentje, tűz és vér árasztja el Izrael földjét. Szétszóródunk újabb kétezer évre.

Belépünk a tágas műhelybe, nekem az a benyomásom, hogy a szerelők zöme arab. A líbiai megáll a csarnok közepén, két karján a két kerékkel, és – amennyire ki tudom venni – ünnepélyes szónoklatban hívja fel a jelenlevők figyelmét arra, hogy mindannyian rendkívüli jó cselekedet nem várt alkalma előtt állnak. Minden egyéb munkájukat félretéve megjavíthatják az én gumijaimat, méghozzá olcsón, mert én egy szegény új bevándorló vagyok. Tekintete egyszerre gúnyos és szenvedélyes. Félszegen feszengek az oldalán, legszívesebben felébrednék otthon az ágyamban. A szerelők ráérősen közlik velem, hogy jelenleg más munkájuk van. Pártfogóm ekkor leteszi a kerekeimet, határozott léptekkel odasiet hozzánk, nem mindennapi testi erejével egyszerűen lesöpri munkapadjaikról az éppen javítás alatt álló gumikat, és felteszi helyükre az enyémeiket. Közben megállás nélkül beszél, versben szónokol, nem bírom követni. A segédek válaszul félresöprik az én javításra váró gumijaimat, és tovább folytatják eddigi munkájukat. Erre a líbiai körülnéz, talál egy ormóttan fotelt a sarokban, felkapja, a terem közepére dobja, beleterpeszkedik, és mennydörgő szónoklatot zúdít az egész műhelyre. A hangulat fokozatosan változik. A szerelők vezetője közel jön hozzám, és sűgva megkérdezi: ki ez?

– Nem tudom – mondom –, csak az imént ismertem meg. Azt hittem, ti ismeritek.

– Életemben nem láttam – válaszolja. – De gyönyörűen beszél!

Közben magam is észreveszem, hogy a szerelők tátott szájjal hallgatják, miközben a főnökük szépen a kezük alá adja az én gumijaimat. Percek alatt elkészülnek vele, jelentéktelen összeget fizetnek.

A líbiai szóözöne már meghittén – és immár tökéletesen érthetetlenül – zsong körülöttem, miközben visszavisz az elhagyott kocsihoz. Az ott izzik még mindig az üres buszmegállóban. Fürgén visszasereli a kereket a helyére, a másikat belöki a csomagtartómba. Odanyújtom neki az ötven sékelt, rám se pillant, miközben zsebre vágja. Visszaszáll a Volvóba, a gyufaszál visszakerül a szájába.

– Nagyon köszönöm, és *salom* – mondom neki.

Lehet, hogy mormogott valamit válaszul, nem hallottam. A motorja felzúg, és egy perc múlva kicsi pontként vész nyoma *number one*-nak az Ígéret Földje távoli horizontján.

Késő este értünk Akkóba. Az intézet által bérelt busz a sötét és kihalt kikötő mellett állt meg. Itt kell várnunk valakire, aki késik. Téblábolunk az újságokat hempergető hűvös szélben, van, aki vissza is száll a buszra. A kikötő túlsó, kivilágítatlan vége felől

magas termetű ember közeledik, hosszú botjára görnyed. Egyszerre derül ki, hogy őt várjuk, és az is, hogy csak játssza a botra támaszkodást. Földig érő, sötét színű teveszőr lepelbe burkolózik, melyet miközben egy padra telepszik, szüntelenül át- meg átrendez magán.

– Machmud vagyok és arab – nevet ránk. Közben időnként a feje búbjától a sarujáig eltűnik a leple alatt. Mikor éppen kibontakozik belőle, látszik, hogy magas, erőteljes fiatalember. A legtöbbszörnél jobban tud héberül, és egy cseppet sem rejti véka alá, hogy csúfondáros a viszonya ehhez a nyelvhez: egyszerre beszél is rajta, s a hangszínevel mintegy parodizálja is ugyanakkor. Össze is nevet velünk, de közben tartja is azt a távolságot, ahonnan vidáman méreget minket. Úgy beszél héberül, mintha az egy elsilányított arab dialektus volna. Valaki a fülembe súgja, hogy Machmud az akkori arab színház igen híres színésze.

Anekdóták és tréfák peregnék szünet nélkül a szájáról, melyek hol megnevettetnek bennünket, hol nem. Az egész személyiségből sugárzik valami mérhetetlen idegenség, amely azonban pillanatról pillanatra parodizálja is ezt az idegenséget. Egy-egy sikerületlen vicc nyomán ajkbiggyesztve, gyermekien folyamodik elnézésünkért, de a tekintete mélyén egy gunyoros villanás mintha azt kérdezné: miből gondoljátok, hogy jobbat érdemelnétek ennél? Percek alatt lenyűgöz minket, ahogy viselkedésének ezen a meghökkenetően széles skáláján pörögve táncol fel és alá, a bizalmas mórifikálástól egy beduin király büszke könyörtelenségéig, s amellyel tulajdonképpen viharos gyorsasággal tönkrezúzza azokat a belénk nevelt viszonyulásmódokat, amelyekkel spontánul is fogadni tudnánk gesztusait. Újra meg újra rákényszerülünk, hogy gyorsan és feszengve átgondoljuk, hányadán is állunk vele. Néha szelíden és alázatosan pillant fel ránk, miközben kézfejének parányi mozdulatával jelzi: egyáltalán nem akarok jobban lenni veletek, ti se erőlködjétek. Áradó történeteivel mintegy az *Ezeregyéjszakát* is parodizálja, miközben a várost és történetét is megmutatja nekünk. Ahogy végigvezet minket az immár kizárólag arabok lakta óvároson, számtalanszor kiderül, hogy mindenhol ismerik. A csókolózó szerelmespároktól a kábítószerral kereskedő csavargóig mindenkiket azonnal bohóckodva utánozni kezd, mihelyt meglát. A kicsűfoltak arcán csak addig látszik harag, amíg fel nem ismerik. De addigra már Machmud bennünket parodizál öelöttük. Tulajdonképpen folyton nevetünk, hol kelletlenül, hol nem. Gyermekkorának zsidó játszótársairól mesél meghatott hangon, akiket már sok éve nem látott, majd fölényesen érezteti velünk, mennyire rendjén való, hogy az óváros arab, illetve az újváros zsidó lakossága immár nemigen érintkezik egymással.

Követhetetlen síkatorokon vezet keresztül, kidőlt-bedőlt mecsetek és keresztesepektől itt felejtett bástyák között, hol botra támaszkodó aggastyánként károgva, hol hűvösen unott idegenvezetőként. A kikötőben egy partra vontatott és fenékkal felfelé fordított halászbárka mellett megesküszik mindenre, ami szent, hogy ez a hajó a Krisztus utáni hatodik századból való, persze azóta fokozatosan minden porcikája ki lett már cserélve, de azért ez még mindig ugyanaz a hajó. Megsértődik a hitetlenségünkön, és ki-nevet, amikor a kedvéért elhiszük. Soha nem láttam még ilyet: olyan, mint egy forró lidérccláng.

Aztán egy annyira bonyolult, fedett romkertsoron át vezet minket, hogy a negyedik helyiségbe lépve már azt sem tudjuk, az épületen belül vagyunk-e vagy kívül. Az „előszobának” mindenesetre nem volt teteje, a szoba berendezése fölött a csillagos ég sötétlett. Innen nyíltak a mellékhelyiségek, a túloldalon pedig egy keletiesen berendezett középkori lovagterem. Körös-körül a fal részét alkotó faragott kőpadokra ültet le

bennünket, ő maga pedig egy szőnyegre telepszik törökülésben. A kőpadozaton párnák, a háta mögött pedig félig átlátszó színpadi függöny. Itt lakom, mutat körbe, miközben egy vidám arcú néger kisfiú helyezkedik el mellette valami olyanszerű dobbal, amilyent csak afrikai ismeretterjesztő filmekben láttam eddig. Fogalmam sincs, tényleg itt lakik-e, vagy csupán itt tartja a „bemutatókat”. Ánizsos forró vízzel kínál bennünket, valamilyen növény levelei áznak benne. Felélénkülünk, mintha erős kávét itunk volna. Mindannyiunk tekintete immár szeretettel csügg rajta, mozdulatai azt jelzik, mintha most elfogadná.

– Egy tanulságos történet következik – mondja.

A következő húsz percben egymaga játszik végig egy többszereplős mesét olyan kifejezően, hogy a látványra máig jobban emlékszem, mint magára a történetre. A mese lényegében egy ház urának és a ház falában lakó kígyójának a viszonyáról szól. A gazda mindennap, ugyanabban az időben forró tejet vitt a kígyónak a hasadékhöz, aki viszonzásul hozott neki egy drágakövet. Egyszer a ház gazdájának valahová messzire el kellett utaznia, és a fiára bízta minden teendőjét. Apja távollétében a fiú még több drágakőre akart szert tenni, és elfogta a tejéért érkező kígyót. A kígyó azonban halálra marta, és kiszabadította magát. Az apa visszatér, és látja, mi történt. Megtagadja kígyójától a tejet, az meg tőle a drágakövet. Machmud lenyűgözően és látható élvezettel játszotta el előttünk a kígyónak és a ház urának a tárgyalásait a lehetséges megbékélésről. Végül – mindenki nagy meglepetésére – mégis egyezség születik köztük: a gazda megesküszik, hogy nem áll bosszút a fiáért, a kígyó pedig megesküszik, hogy többé nem mar meg senkit. Minden úgy lesz, mint régen. Machmud ünnepélyes mozdulattal a kígyó elé helyezi az új tejesbögrét, majd mintha eleven lényvé válna a karja, a ház uraként ráveti magát a tekergő kígyóra, az meg ugyanabban a pillanatban belemar.

– Hát azt hitted – kérdi a kígyó –, elhiszem, hogy lemondasz a bosszúról?

Játékán ámulva és balsejtelmekkel eltelve mosolygunk rá, ő meg vigasztalóan kuncog vissza. Szívesen tűnődnék mese és valóság viszonyán, ha világosan el tudnám dönteni, hogy az a helyzet, amelyben éppen tartózkodom, melyik a kettő közül. Vajon a játékmester tudja-e?

Befejezésül megtanulunk egy dalt, mondja, az arab kultúra megismerésében az első lépés az arab zene. Egy addig észre nem vett zsinórpadlásról jókora árkus papír ereszkedik alá, rajta egy négysoros vers arabul, de héber betűkkel leírva. Ez egy nyolcadik század körüli szerelmes ének, magyarázza, de úgy szerelmes ének, mint nálatok az *Énekek éneke*. Dervisek énekelték vallásos dalként: ha elég sokáig és jól éneklük, révületbe esnek tőle. Aztán bámulatosan világosan – és nyelvészetiileg kifogástalanul – érthetővé teszi számunkra a szöveget, minden egyes szóról megmutatva, hogyan függ össze az arab és a héber. Gitárt vesz elő, és fél sorról fél sorra haladva, újra meg újra megénekelgetve bennünket, megtanít rá. Egészen eddig azt hittem, hogy az a kifejezés: „fülbemászó” dallam, nem több gyenge metaforánál. Ahogyan azonban Machmud játszotta és énekelte ezt a váratlanul bonyolult, belülről többszörösen is megtört dalt, a nehezen megjegyezhetőségről közvetlenül váltottam át oda, hogy ne tudjam kiverni többet a fejemből. A végén alig álltam meg, hogy oda ne sűgjam a mellettem ülőnek: így érezheti magát a furulyától megbűvölt kígyó a kosarában. Machmud már csak kísért bennünket a hangszerén, az egész társaság mámorosan énekel.

Ekkor vette észre, hogy a köztünk ülő amerikai zeneszerző, Steve mellett ott hever tokjában egy fűvös hangszer. Egyetlen intéssel elhallgattatott minket, és parancsoló kézmozdulattal előhúzatta Steve-vel a hangszerét. Egészen lassú pengetéssel újból rá-

kezdett az ének dallamára, Steve pedig óvatosan utánaindult. Tekintetük kölcsönös elismeréssel egymásba fonódott, s az egymást kerülgető két dallam hosszan visszhangzott egymást. A két egészen különböző hang büszkén táncolt a másik körül, egyszer sem értek egymáshoz. Mindkettő sokat rögtönzött, de nem válaszoltak egymásnak: a két dallam önmaga körül forgott, és közben sem a két szólam, sem a két zenész nem vette le egymásról a tekintetét.

Mikor befejezték, Machmud odalépett Steve-hez, mélyen meghajolt előtte, és ünnepélyesen megköszönte a közös játékot. Jóval elmúlt már éjfél, mire felkecmeregtünk az autóbuszunkra, és búcsút vettünk tőle. Ahogy útnak indultunk szállásunk, egy galileai kibuc felé, az egész társaság a Machmudtól tanult dalt énekelgette. Steve magába mélyedve ült mellettem, azt hittem, alszik. Hirtelen felém fordult:

– Csodálatos alak – mondta. – Csak az a kígyós mese... Hát nem sok jót ígér. Egytértettem.

Korábban is jártam már egyszer Akkóban. A keresztesek föld alatti kazamatáinak végigjárása után az egész család kimerülten megebédelt az óvárosban, egy taláalomra kinézett kicsi arab vendéglőben. A testes, szenttelen tulajdonos udvariasan, de mosolytalanul szolgált fel parányi, talán ha két asztalt magában foglaló üzletében. Korosabb, méltóságteljes úr volt. Nehezen értettük egymást, ő gyengén tudott angolul, én meg még keveset beszéltem akkor héberül. Mikor felcihelődtünk, rájöttem, hogy elfogyott a gyufám. A kijárat előtt hagytam a többieket, és visszamentem az üzletbe.

– Kaphatnék tőled tüzet? – kérdeztem a vendéglőst.

Hosszú pillanatokig nem válaszolt, úgy tűnt, mint aki mérlegel valamit. Mintha nem is egy perccel ezelőtt váltunk volna el a legnagyobb barátságban, kölcsönösen és szertartásosan mindent megköszönve egymásnak. Úgy mért végig, mint aki most lát először, és kissé szokatlannak találja a kapcsolatfelvételnek ezt a módját.

– Kaphatnék tőled egy cigarettát? – kérdezett vissza végül megfontoltan.

Pillantásom a pultra esett, amin támaszkodott. Az öngyújtója mellett ott hevert egy frissen bontott cigarettacsomag. Újra a szemébe néztem, állhatatosan és higgadtan figyelt. Vajon miről szól ez a történet? – kérdeztem magamban. Arra akarna figyelmeztetni, hogy ingyen még egy gyufaszálat sem ad? Aztán előhúztam a dobozomat, és megkínáltam belőle. Udvarias mozdulattal meggyújtotta mindkettőnk cigarettáját, és csak álltunk egymással szemben.

– Te akkói vagy? – törtem meg feszengve ezt a szertartásos álldogálást.

Barátságosan bólintott, majd visszakérdezett. Hosszú hallgatásuktól meg-megszáktíva váltottunk egymással néhány jelentéktelen mondatot, miközben végigszívtuk a cigarettánkat. Végül barátságosan kezét szorítva elváltunk.

Odakint aztán eltűnődtem rajta, mi is volt ez az egész. Talán az, hogy pénzért értünk a vendéglőjében, az számára az üzleti viszony természetes része volt. Ez a kapcsolat azonban maradéktalanul lezárult azzal, hogy kiléptem az üzletéből, és betettem magam mögött az ajtót. Újbóli megjelenésemmel és azzal, hogy most kértem valamit, és nem vásároltam, merőben új kapcsolatot kezdeményeztem vele. Ha minden ellentételezés nélkül egyszerűen csak tüzet adott volna, az még a megelőző, üzleti viszonyunk folytatásának tűnhetett volna, a fizetett kiszolgálás részének. Vagy olyan gesztusnak, amelyre – lévén sem a családjához, sem a népéhez nem tartozom – nem szolgáltam rá, és még azt hihetném, hogy nekem ez is jár. Végül is nem zárkozott el a barátkozástól,

de minden lehetséges bizalmasságnak elvágta az útját azzal, hogy még a gesztust is a kölcsönösséghez kötötte. Idegen világok jól teszik, ha találkozásait megformálják.

Mert valóban idegen világok. Egy baráti párral egyszer kиаutóztunk a Júdai-sivatagba, és kerestünk a Holt-tenger mentén egy olyan partszakaszt, ahol nem kell fizetni, de mégis akad néhány zuhanyozó. Ez létfontosságú, különben percekkel a fürdés után az emberre rádermed a recsege töredező sókéreg. A víz menti köveken üldögélve hol a túlparti Jordánia rózsaszínű sziklaormait bámultam – a bibliai Moáb hegyeit, valahol arra van Mózes ismeretlen sírja –, hol a sekély vízben gyermekeiket előttem lubickoltató arab asszonyokat. Tetőtől talpig sötét köpenyeikbe burkolózva, csak bokájukig gázoltak a meleg hullámokba, s valahányszor a gyerekek a mélyebb részek felé igyekeztek volna, ahol egy sereg arab férfi fürdött klottnadrágban, visszaparancsolták őket. A fekete köpenyek bársonyosan fénylettek a verítéktől.

Hirtelen egy egész sereg izraeli katonafiatallal lepte el a partot. Már a tenger felé való futtukban lehányták magukról az egyenruhájukat, s rögtönzött gúla halmozták fegyvereiket. A lányok egyenruhája alól parányi fürdőruhák bukkantak elő, aranybarnára sült bőrük ragyogott a fényben. Néhányan visszamaradtak a parton, a ruha- és fegyverhalmok mellé telepedtek, s kezüket az ölükbe ejtett géppisztolyokon nyugtatva a tengernek félig háttal helyezkedtek el. Később váltották egymást a fürdőzőkkel. Én is megfordultam, hogy lássam, mi osztja meg figyelmüket a Holt-tenger és a partvidék között.

Közvetlenül az ellaposodó part mögött középmagas, napégette sziklaperem húzódtott hosszan, ameddig csak elláttam. Végig a tetején, szorosán egymás mellett fiatal arab férfiak kuporogtak guggolva, éhes tekintetüket el nem mozdítva az egymást fröcskölő, csaknem meztelen katonalányokról. A két világ között forrón megállt a levegő, a pillantások kései némán izzottak.

Eszembe jutott, hogy nem sokkal korábban az egyetemen hosszan beszélgettem egy ott tanuló magyar lánnyal. Elpanaszolta nekem, hogy beleszeretett egyik arab diák-társába, de csak titokban találkozgatnak, és nem nagyon tudja, mitévő legyen. Megígértem neki, hogy kikérdezem néhány – etnikailag teljesen elfogulatlan – izraeli barátomat, akik nálam jobban kiismerik magukat a lehetőségek között. Két emberrel beszéltem. Mindkettő szó szerint ugyanazt válaszolta, miután mély részvétüknek adtak kifejezést. Ha ez tényleg szerelem, vagyis megéri az áldozatot, mondták, akkor vándoroljanak ki az Egyesült Államokba, házasodjanak össze, és neveljenek gyermekeket. De itt ne maradjanak.

Ezt követően a lányt jó darabig nem láttam. Mikor újból találkoztunk, röviden elmesélte a folytatást. A fiú, aki egy igen jómódú arab kereskedőcsalád sarja volt, családja nevében – mint jövődöbelijét – meghívta magukhoz egy hétvégére, egy Földközi-tenger menti faluba. Végtelen kedvesen és barátságosan bántak vele, úgy érezte, a család teljesen befogadja. A lányt a politika sosem érdekelte, ezért gond nélkül hagyta figyelmen kívül azokat a megjegyzéseket, melyeket a család tagjai tettek olykor a közelben folyó izraeli városépítkezésekre: csinálják csak, nekünk építik, mi lakunk majd benne, ha mind eltakarodtak innen. Arra azonban már nem tehetette meg, hogy ne figyeljen fel, hogy a családot – számára váratlanul – egyenesen örömmel tölti el az ő zsidó volta. Félreérthetetlen volt, hogy valamiképpen Izraelre mért vereségként élék meg, hogy a fiuknak „zsákmányolni” sikerült egy lányt „azoktól”. Amikor óvatosan felvetette a kérdést, hogyan fogadnák, ha történetesen a család egyik leánysarját akarná elvenni egy izraeli férfi, minden teketória nélkül a tudtára adták, hogy megölnék. Ké-

sőbb lementek fürdeni a tengerhez, ahol a fiú szelíden megjegyezte, hogy természetesen a házasságkötésük után ilyen fürdőruhában erre soha többé nem kerülhet sor. A házasság végül elmaradt.

Mikor elhatároztuk, hogy lemegyünk néhány napra Eilatra, valaki figyelmeztetett, el ne mulasszuk megnézni Timnát. Fogalmam sem volt, miről beszél, de nagyon meggyőző volt. Amikor a térképet nézve kiderült, hogy Timna mintegy huszonöt kilométerre van Eilattól északra, rábólintottam. Izraeli barátaim utasítását követve kocsit béreltünk. Egybehangzó véleményük szerint az én Fiestámmal semmi szín alatt nem szabad elhagyni a civilizáció területét, márpedig itt az út nagy része sivatagon át visz. A műszaki hiba nem tartozik a megengedhető kockázatok közé.

Ra'ananától indulva délnek Gáza irányába az út eleinte ismerős volt. Egyszer már vezettem erre egy bérelt kisbuszt, amikor még nem tudtam, hogy az autórádióknak mindig szólnia kell. Akkor még nem szólt, nem is igen értettem volna. Ezért nem hallottam, hogy a gázai kereszteződésnél terrortámadás történt, és hogy a forgalmat a rohamrendőrség irányítja. Az engedélyezett sebességnél jóval gyorsabban száguldottunk, de hát messziről láttam, hogy a kereszteződés lámpái zöldet jeleznek. Így nem csökkentettem sebességünket, amikor egyik pillanatról a másikra rádöbentem, hogy az előttem torlódó járműtömeg nem az előzésekre várva cammog, hanem mozdulatlanul áll. Olyat fékeztem, mint aki személyautót vezet. A busz hátulja kitört jobbra, rémülten visszaengedtem a féket. Újra rátapostam, most balra tört ki. Közben kikerülhetetlenül repültünk egy tankot szállító, hihetetlen méretű nyerges vontató fara felé. A legutolsó pillanatban fedeztem fel, hogy a tőlünk jobbra elhelyezkedő sávban akad egy lyuk a kocsik közt. Átrántottam a buszt, és mire sikerült megállítanom, már túlcsikorogtunk a tankszállítón. Jó háromnegyed órát kellett vesztegelnünk, míg elől a fölrobbant roncsot elszállították a halottakkal és sebesültekkel együtt, de ez most kapóra jött. Egy darabig nem tudtam volna vezetni a remegéstől.

Az ember a mindjobban fogyatkozó növényzettől fedett dombosorok közt száguld Beér Seváig, a „Negev kapujáig”, a városon belül aztán keletnek fordul, és elkezd átvágni a sivatagon. Izraelben nincs homoksvatag: a löszsárgától az ázottszürkén át a véres bronzsínig terjedő kőkolosszusok sziklasivatagai váltják egymást. Nehéz sivatagi szerpentineken kell átvezetni, autó csak ritkán jön szembe. Semmibe vesző, aszfaltotatlan keresztutak mentén elhagyott buszmegálló, mellette kimondhatatlan magányú, néma telefonkészülék. Az ember tudja, hogy az egész világ hívható róla, de most a gép világuidegen hallgatása a sivatagéra hasonlít.

Az út Dimona mellett visz az Aravai mélyföld felé tovább. Hosszú-hosszú kilométereken keresztül haladunk el az atomreaktor rejtő pusztaság mentén, mindvégig szögesdrót, a ritka oszlopokon semmibe révedő kamerák. Mintha semmi nem volna a drótkerítésen túl: sivatagot választ el sivatagtól. Aztán az életveszélyesen kanyargó, szűk hegyi utak újabb meg újabb magaslatokig vezetnek fel, s egy utolsó hajtókanyar nyomán irdatlan mélység tárul fel odalenn: valahol a világ alján a ködös fényben ott kéklik a Holt-tenger. A sivatagi hegyek ormaitól a Holt-tengert Eilattal összekötő mélyútig a szerpentin olyan gyorsasággal ereszkedik, mintha repülővel süllyednénk a leszállópálya felé. Amikor az utolsó kőomlások közül az ember előbukkan, hogy ráforduljon az aravai útra, balról irányjelző táblára esik a tekintete, rajta a felirat: „Szodoma 8 kilométer”. Miközben sebesen az ellenkező irányba kapom a tekintetemet, nehogy Lót feleségéhez hasonlóan én is sóbálvánnyá meredjek e tábla láttán, egy másik, ugyanilyen meghökkentő útjelzés ötlük fel bennem. Ha az ember fenn északon, a ga-

lileai hegyek irányából, Cfát felől ereszkedik le a Kineret tava felé, az egyik első tóparti útjelzés, amit megpillant, így szól: „Genezareth Beach”.

Aztán délnek fordulunk, és belemerülünk a sivatagba.

Sokszor és sokféleképpen találkoztam már a természetnek ezzel az arcával, amely lélekben legközelebb a világnak ahhoz az elmulasztott pillanatához áll, amelyben Van Goghnak nyílt volna alkalma a Holdon állva festeni azokat a saját lángjaiban csavarodó tájképeit. Bármennyire különbözik is egymástól a Negev és a Júdai-sivatag, emlékeimben egybevegyülnek, kivált legutolsó ottjártam óta. Erre az útra csak néhányan jelentkeztünk. A Vádi Kelten, aztán Jerikón, a Palesztin Autonóm Területen keresztül visz minket a busz, s végül Qumrántól nem messze tett ki bennünket.

– Aki tudni szeretné, milyen is voltaképpen a sivatag – magyarázta vezetőnk –, annak egyedül kell benne maradnia.

Főlényesen visszamosolyogtam, hiszen én már sokszor jártam ezekben a pusztákban, itt, Qumránban is többször voltam. Igaz, egyedül még soha. Utasítására széteslöttünk: kinek-kinek addig kellett magányosan gázolnia a tájban, míg el nem tűntünk egymás szeme elől. Mikor már senki nem látott senkit, azt csináltunk, ami csak jölesett. De legalább két óra hosszat tilos volt jelentkezni a találkozóhelyen.

Olyan forróság nem volt, hogy tartanom kellett volna afféle balesetektől, amilyen néhány évvel korábban ért errefelé két izraeli katonát, akik egységüket elveszítvén, megszakítás nélküli erőltetett menetben akarták beérni a többieket. Hiába volt megfelelő mennyiségű italuk: nem próbáltak időről időre árnyékba húzódva dermedni mozdulatlaná. A vizsgálat utóbb azt állapította meg, hogy mindketten hóháztartásuk hirtelen összeomlásába pusztultak bele.

Én csak arra ügyeltem, miközben a kőgöregtegeket kerülgetve aláereszkedtem a vádikba, majd lihegve kaptattam felfelé a túloldalukon, hogy bármerre tartsak is, az a bizonyos qumráni sziklatető mindig maradjon a látóteremben, amelyiken messziről is ott sötétlenek a tekercseket rejtő barlangszájak. Ahogy távolodtam tőle, mindjobban emlékeztetett egy ősz hajú óriás összeszorított szájú arcára, aki a világ felé vak barlangszemmel végérvényesen az égnek szegi boltozatos sziklahomlokát. Aztán egyszer csak teljesen egyedül voltam. Végtelen csend mindenfelé. Különös módon nem a táj hallgatásából áradt ez a csend. Pontosabb, ha azt mondom: rajtam kívül két óriás volt még mindent betöltően jelen. Az önmagába merült vég nélküli kőtáj, és tőle lehetenyire elkülönülten, de minden hajlatát, horpadását és kiszögellését nesztelen mozdulattal, odasimulón követve – a csend. Majdnem összeértek, de nem váltak egy lényé.

És ebben a két magányosan eltöltött órában valóban megtudtam valamit a sivatagról. Valahányszor auton vagy ha gyalogosan is, de társasággal jártam benne, igaznak tűnt az a közkeletű elképzelés, mely szerint a sivatag – szemben mondjuk a tengerrel – valami roppant, mozdulatlan kiterjedés, amelynek a felületén parányi lények: járművek, állatok vagy emberek mozognak. Ha azonban az ember magára marad, ha önmagát mint vonatkoztatási rendszert senkivel és semmi mással nem osztja meg többé, a sivatag kőóceánja egyszerre hullámszerűen kezd: ha megállok, mozdulatlaná dermed, ha mozdulok, velem moccan. Előrehajlok, és a rozsdaverte kolosszusok a hátsó lábukra ágaskodnak. Félrekapom a tekintetemet, s a szemem sarkából látom, ahogy a visszacsapó fehér sziklatajték lesből zúdulna rám, ha pillantásom meg nem állítaná. Ha lelassulok, a szörnyetegek szunnyadó tornyokká bénulnak. Magasan fölöttem, a toronysisakok közt vöröslő kőfoszlás: a vádi haragtól tátott torkában visszafojtott vízesés. A tavaly téli gyilkos áradat nyomait a szirtek koszos elszíneződése jelzi: őszülő repedések, alig behegedt, alvadt hasadékok. Szelídsárgás hajlatok szöknek föl barnásfekete

bosszúormokká. Minden moccanásodra mozdulat felel. Együtt mozog veled, behorpad és hullámokat vet, semmi nem veszi le rólad a tekintetét.

Michelangelo híres mondásán töröm a fejem. Ő azt mondta, a kőtömb mélyén ott rejtőzik a szobor, s a művész vésője csak segíti, hogy előbukkanjon. Valami ott rejlik a sivatag sziklarenetegének a mélyén is, valami emelkedik és süllyed, fölgűrődik és megfeszül, színét veszti, és sötét görcsökbe torlódik, elő akar jönni – és nem segít neki senki.

Madárraj húz el a fejem fölött. Mozgásuk megtévesztően olyan, akár a halrajoké a tengerfelszín távoli égboltja alatt: az egy irányba tartó raj a levegőben hirtelen megtorpan, majd szinte átmenet nélkül folytatja útját az ellenkező irányba, mintha egy láthatatlan kéz a raj egészével integetne. Eszembe jut, mikor egyszer Maszada rettentő erődkolosszusának párkányáról néztem alá ugyanebben a sivatagban: lent a mélyben – de még mindig magasan az irdatlan földhasadék partján rekonstruált római tábor fölött – lassú járású sasok lebegtek. Addig sosem láttam még repülő sast felülről.

Ahogy leülve nekivetem a hátamat a szakadozott sziklafonatok kőcopfjainak, a völgy körülszár, és felfelé kényszeríti a tekintetet. A sivatag ugyanúgy idegen elem, mint a tenger mélye, de mint az álom, ugyanolyan ismerős is. A tengerfenéken szétszórva cse-nevész bokrok lengenek, a hasadékok makacs pereméin úgy ülnek a zuzmók, akár a tengeri sünök. Az ismeretlen színek felhői kicsit megremegnek: végtelen lomhasággal megfoghatatlan méretű és súlyú kőbálnák húznak el odafönt. A ringatózó sivatag kiszögellései közt barlangszájak tárulnak fel: apró, ragadozó kőszörnyek dugják elő belőlük élettelen pajzsfejüket. Vak leselkedés. Aztán visszahúzódnak. A sivatag a tárgyi realitással bíró látomás.

Timnát pedig az ember el sem hiszi. Hatvan négyzetkilométeres természetvédelmi területen összpontosítja a kősvatagok minden lehetőségét. Különböző színű, végtelen álomba merült őshüllők: fejüket a föld gyökerei közé süllyeszti, hátuk az ég kékjén ejt felhősebeket. Egyikük koromfekete kőkockákká roskadt össze: Kheopsz szénné égett piramisa. Mellette elhagyott rézbánya Salamon király korából. Kicsit odébb óegyiptomi romok: egy elhagyott Háthor-szentély. Az út sziklautcák közt vezet tovább, amelyek egy kráter díszes katlanterébe torkollnak: ismeretlen isteneknek szentelt, nem természet léptékű szentélyvárosok. Áldozati oltáraik súlya alatt egész hegyek rogyannak meg. A természet maga állít itt emléket magának. Az ember még nyomot sem hagyhat ezek között a templomok között. A Salamon oszlopainak nevezett tisztán természeti képződmény égisz érő, más valóság faragta monumentalitása az utolsó klasszikus görög emlékképzetet is kioltja az emberből: a világ pusztája megjelenése olyan minden lehetséges elképzelést felülmúló túlerőben van, hogy ember és természet között sem a csata, sem a harmonikus megbékélés gondolata nem merülhet fel. A sivatag maga emelte óriásvárosának túlvégén pengevékony talapzaton felfelé szélesedő vörös kőhegy: időtlen mozdulatlanságban néz el minden felett, ami él. Ahol ezek az alvó istenek léteznek, ott mi egyáltalán nem léteünk. A magánvaló világ képe: ez az ókori Kelet. A valóságnak ebből a dimenziójából mi nem látszunk. Ez a valóság nem ismer sem életet, sem halált, semmit önmaga öntudatlan örökkévalóságán kívül. Mikor arra gondolok, hogy elődeimet ennél az öröklétnél is hatalmasabb, élő hang bátorította, hogy ők valakinek fontosabbak ennél a halálon túli kőmindenségnél, melegség gyúlik a szívem köré.

A hazafelé robogó buszban vezetőnk mellém furakodik. – Van egy kis probléma – mondja –, nem tudom, segítenél-e megoldani. A sofőrünk nagyon vallásos, és közele-

dik a *mincha*-ima (a délutáni ima) ideje. Ha nem vagyunk tízen, kénytelen lesz megállni, nem vezethet tovább. Persze hívhatunk telefonon egy másik autóbust, az majd továbbvisz bennünket, de ő itt maradna.

Elnevetem magam. – Ha tudtok adni egy kipát a fejemre, természetesen számíthatok rám.

Megkönnyebbülten mosolyog. A busz néhány perc múlva lekanyarodik egy sivatagi benzinkút mellé. Kilenc utasa a jármű mellett téblábol, a nők a kocsiban maradnak, miközben sofőrünk felnyitja a csomagtartó ajtaját. Fürgén átöltözik: ekkor válik világossá számomra, hogy nem egyszerűen vallásos. Azt az öltözéket, amit gyorsan magára ölt, leginkább az ultraortodox *Mea Searim* negyedben látni. Úti célunk, Jeruzsálem felé fordulunk, a buszvezető sűrű hajlongásától kísérve imádkozni kezdünk. Az egyik vallásos utas, látva, hogy nem tudom a szöveget, barátságos mosollyal imakönyvet nyom a kezembe, megmutatja, hol tartunk. Közben látom, hogy az egyik benzinkutas a helyére löki az üzemanyag-adagoló pisztolyt, mellénk siet, és hajlongva imádkozni kezd. Legközelebb fékcsikorgásra kapom fel a fejemet az imakönyvből. A kút fölötti autópályán ezüstsínű sportkocsi áll meg. Barnára sült, éppen pocakosodásnak induló, újjgazdag fiatalember száll ki belőle, átugrik az út korlátján, és mellénk zökken. Magától nem állt volna meg, de száguldtaban megpillantotta az imádkozó csoportot. A délutáni ima parancsa teljesítetett.

(A részletek az *Osiris Kiadónál ősszel megjelenő* IZRAEL: TÁJKÉP CSATA KÖZBEN *című könyvből* valók.)

Rainer Maria Rilke

„IMAKÖNYV”-ÉBŐL

Mindenben rád lelek, ahol kereslek,
a tárgyokban, melyekhez hű vagyok;
a kicsiben mint legkisebb jelensz meg,
a roppant nagyban mint a legnagyobb.

S ahogy a tárgyokban szolgálatodra
oly kész erők működnek, az csodás:
gyökérben, törzsben titkon gyarapodva,
s a lombzatban mint feltámadás.

*

Tudom, titok maradsz, a mélyed
a gyors idő nem érti meg.
Én alkottalak ily mesésnek,
midőn kezem gőgjével érted
megvert egy óra engemet.